

*М.Ю. Черкова,
кандидат юридичних наук
(Луганський державний
університет внутрішніх справ)*

*О.А. Шестакова,
магістрантка
(Луганський державний
університет внутрішніх
справ)*

Про можливість застосування в Україні положень Федеральної програми захисту свідків США

Ключові слова: захист свідків, безпека учасників, заходи захисту, програма захисту свідків.

Україна першою з країн СНД прийняла закон “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві”. Даний закон було прийнято ще 23 грудня 1993 р. Робота у цьому напрямі на державному рівні продовжується. Так, після прийняття також у 1993 р. Закону “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”, у січні 2000 р. КПК України був доповнений нормами, що встановили комплекс процесуальних заходів із забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства (ст. 52¹, 52², 52³, 52⁴, 52⁵, 53) [5].

Захист свідків — широке поняття, бо передбачає захист свідків, потерпілих та обвинувачених, які пішли на співпрацю з правоохоронними органами. Природно, що люди бояться за своє життя і через залякування не бажають давати свідчення. Щоб захистити їх та отримати законні свідчення, передбачається ряд заходів.

У той же час, як свідчить аналіз слідчої та судової практики, зазначені кримінально-процесуальні норми, застосовуються лише у виключних випадках [3, 150]. У зв’язку з цим розгляд практики застосування заходів забезпечення безпеки до осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, в інших державах, в яких зазначені заходи сформовані та застосовуються тривалий час, набуває особливого значення при дослідженні проблеми ефективності застосування національного кримінально-процесуального законодавства у вказаній сфері, та оцінки перспективних напрямів його розвитку.

Слід зазначити, що питання захисту свідків у країнах СНД дуже відрізняються від тих, з якими зіштовхнулися країни Західної Європи та США. Особливу цікавість становить вивчення практики забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, сформованої в рамках єдиної державної

програми захисту свідків у США як однієї з країн, де така програма з'явилась раніше, ніж в інших державах та функціонує тривалий час.

Історичні витоки зародження та формування вказаної програми у США відносять до 1970 р., коли Конгресом був прийнятий Закон “Про контроль за організованою злочинністю”, який встановив значне коло нових правових інститутів. Зокрема, Законом засновані спеціальні органи розслідування, надано гарантію недоторканності свідкам, які готові давати показання та викривають осіб, що вчинили злочин, передбачено заходи їх охорони тощо [2, 76]. Тобто фактично у 1970 р. були закладені засади формування спеціальної Федеральної програми захисту свідків, які виступали у судах з показаннями проти небезпечних злочинців. Ця програма сьогодні діє у багатьох країнах світу, таких як Італія, Австрія, Німеччина, Ізраїль тощо.

За роки існування зазначеної програми у США органи кримінальної юстиції розробляли і вдосконалювали цю програму та законодавство, що регулює цей правовий інститут, яким забезпечується не тільки захист фізичний, а й моральна та матеріальна підтримка потерпілих і свідків. Так, у 1972 р. закон США “Про контроль за злочинністю” суттєво поширив коло осіб, які підлягають державному захисту. А 12 жовтня 1982 р. Конгрес схвалив закон “Про захист жертв злочину та свідків”, преамбула якого починається словами: “Нормальне функціонування системи кримінальної юстиції неможливе без “кооперації” з жертвами і свідками злочинів”.

12 жовтня 1984 р. Конгресом США був прийнятий ще один спеціальний законодавчий акт — Закон “Про посилення безпеки свідка”, який удосконалив існуючу Програму захисту, визначивши коло заходів, що можуть бути застосовані для забезпечення безпеки свідків, і законодавчо закріпивши існуючі механізми їхньої реалізації.

В 1990 р. Конгресом США був прийнятий новий Федеральний закон про права жертв злочину та реституції. Крім того, паралельно в окремих штатах у

кримінально-процесуальних законах закріплювалися норми, спрямовані на забезпечення безпеки свідка, які формували власне законодавство з захисту свідків і одночасно розвивали, удосконалювали і доповнювали федеральне, зокрема, у розширенні переліку осіб, які можуть розраховувати на забезпечення захисту з боку держави. Наприклад, навіть якщо людина з будь-яких причин не підпадає під державну програму, вона може самостійно найняти шерифа для забезпечення своєї безпеки та оплачувати такі послуги [1].

Таким чином, можна стверджувати, що за більш ніж тридцять п'ять років свого існування Федеральна програма захисту свідків у США постійно удосконалювалася, має сформовані механізми застосування її положень і пройшла перевірку практикою [9].

Основу інституту безпеки свідків у США складає “Закон про посилення безпеки свідка” від 12 жовтня 1984 р., оскільки він визначає коло заходів, які можуть бути застосовані для забезпечення безпеки свідків. Серед таких заходів захисту в США передбачені і застосовуються такі:

1) переселення на нове місце проживання свідка і забезпечення його іншими засобами захисту, якщо існує загроза його життю. На нове місце проживання звичайно відправляють і всю його родину або близьких йому людей, через яких може бути здійснений тиск;

2) видача свідку нових документів, що засвідчують особу;

3) виплата грошей на життєво необхідні витрати, в тому числі пов'язані з переїздом;

4) надання допомоги з працевлаштування [11].

Застосовуються й інші заходи для фізичного і соціального захисту, наприклад, заборона розголошення інформації про свідка і його місце проживання. Порушення цієї заборони вважається федеральним злочином, за який передбачається покарання, пов'язане з позбавленням волі.

Звичайно, програма забезпечує комплексний захист — одночасно переїзд свідка

на нове місце проживання, зміну прізвища, одержання інших документів, фінансову допомогу, зміну роботи і навіть навчання нової професії. Крім того, свідка можуть на час “сховати”, але робиться це з деякими умовами. З особою, яка потрапила під дію програми, укладається контракт, який визначає зобов'язання не тільки з боку держави, але й з боку свідка. Головний обов'язок серед них, звичайно, “показання в обмін на захист”. Але є й інші, які зобов'язують свідка додержуватися вказівок правоохоронних органів, наприклад, не відвідувати деякі публічні місця або не виходити на зв'язок з певними особами.

Захист свідків у США відбувається не тільки в прямій формі — коли конкретну людину переселяють в інший штат, змінюють її біографію або навіть зовнішність. Встановлені державою заходи в рамках програми набагато ширші. Наприклад, у Нью-Йорку, діє спеціальна телефонна лінія зв'язку для жертв злочинів. Зателефонувавши, людина, яка піддалася нападу злочинців, може з'ясувати, де відбуваються покарання її кривдники, а також строки їхнього звільнення. Будь-який клієнт цієї телефонної служби сповіщення може зареєструвати спеціальний пароль, і тоді комп'ютерна система зв'яжеться з ним через 10 хвилин після звільнення ув'язненого. Якщо абонент не відповість, комп'ютер буде дзвонити йому щопівгодини протягом доби [1].

Слід також зазначити, що Верховним судом США були сформульовані керівні принципи, відомі як “привілеї інформатора”. Метою цих положень є захист інформаторів з боку поліції, шляхом наділення поліції правом не розкривати особу інформатора, який надав інформацію у зв'язку з розслідуваним злочиним. При цьому враховуються конкретні обставини кожної справи і скоєного злочину, а також значення показань інформатора [7, 18].

Щодо вітчизняного законодавства, то статтю 7 Закону України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” передбачено наступні міри забезпечення безпеки:

- ✓ особиста охорона, охорона житла і майна;
- ✓ видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку;
- ✓ використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження;
- ✓ заміна документів та зміна зовнішності;
- ✓ зміна місця роботи або навчання;
- ✓ переселення в інше місце проживання;
- ✓ поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення;
- ✓ забезпечення конфіденційності відомостей про особу;
- ✓ закритий судовий розгляд.

Очевидним є той факт, що комплекс заходів безпеки, передбачений українським законодавством, досить широкий у порівнянні з програмою захисту свідків США. Однак суттєвою відмінністю та навіть недоліком “функціонування” цього правового інституту є те, що в Законі прямо зазначено, що заміна документів, зміна зовнішності та переселення в інше місце проживання можуть бути проведені лише за клопотанням або за згодою особи, взятої під захист, а також за санкцією прокурора або ухвалою суду і **тільки у виняткових випадках** за наявності обставин, коли загроза життю та безпеці особи, взятої під захист, не може бути усунута іншими заходами (ч. 3 ст. 13 Закону). В той час, як згідно з Програмою захисту свідків США переселення свідка за рахунок держави та видача йому та його родині повного комплекту документів, що дозволяють почати життя під новим прізвищем — є **правилом, основними заходами забезпечення захисту свідка**. Свідкові надається також житло на новому місці, визначається грошове утримання, держава сплачує перевезення всього його майна, допомагає з працевлаштуванням, перекваліфікацією тощо.

Вітчизняне ж законодавство, назвавши застосування перелічених заходів виключ-

ним випадком, в той же час не визначає, чим відповідні органи повинні керуватися, вирішуючи, чи достатній в конкретній ситуації той або інший захід безпеки, чи все ж таки переселення не уникнути.

Слід також зазначити, що **перелік осіб**, відносно яких в США можуть застосовуватися заходи захисту, істотно відрізняються від осіб, які мають право на забезпечення безпеки в Україні.

Згідно зі ст. 2 Закону України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” право на забезпечення безпеки шляхом застосування відповідних заходів мають:

а) особа, яка заявила до правоохоронного органу про злочин або в іншій формі брала участь чи сприяла у виявленні, попередженні, припиненні і розкритті злочинів;

б) потерпілий та його представник у кримінальній справі;

в) підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники;

г) цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої злочинцем;

г) свідок;

д) експерт, спеціаліст, перекладач і понятій;

е) члени сімей та близькі родичі осіб, перелічених у пунктах “а”–“д” цієї статті, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

Основна відмінність Програми захисту свідків США від українського законодавства полягає в тому, що вона спрямована в основному на захист свідків, якими є переважно особи, що вчинили менш тяжкі злочини, але дали показання, за допомогою яких отримуються докази, що вкривають винного у більш тяжкому злочині. Ці показання полегшують обвинувачам судово доведення злочинної діяльності, наприклад, керівників злочинних угруповань. Тобто в більшості випадків такий свідок сам є або був раніше членом організованої злочинної групи. За допомогу у кримінальній справі

обвинувач може зняти обвинувачення з особи, що погодилась дати показання проти інших членів злочинної групи, у складі якої така особа перебувала. Саме тому, як вважає А.І. Бастрикін, Закон 1970 р. “Про контроль за організованою злочинністю” з метою отримання показань такої особи заборонив використовувати проти свідків докази, які були добуті під час їхнього допиту, передбачивши право “привілею свідка” [2, 78], з чим слід погодитися.

Зміст зазначеного права, як відзначає М.В. Новикова, полягає в наявності або відсутності у конкретної особи права відмовитися від дачі показань цілком або частково, питання про надання якого вирішується Федеральним судом [7, 18]. Тому механізм захисту такого свідка можна фактично назвати угодою з правосуддям, в результаті якої особа, що захищається, одержує набагато більш м’яке покарання за свої злочинні діяння або звільняється від них взагалі, в залежності від цінності тієї ролі, яку він відіграє у відкритті злочинців або злочинної групи. А право “привілею свідка”, передбачене в кримінальному процесі США, можна розцінювати як частину такого механізму.

Статистика свідчить, що більш ніж 90 відсотків осіб, які перебувають під захистом, є особи, які були членами організованих злочинних груп. Приймаючи таких осіб у програму захисту свідків, прокурор домовляється із потенційним свідком про визнання вини та пропонує йому програму захисту.

В Україні під програму захисту свідків переважно підпадають потерпілі та очевидці. Це, насамперед, пов’язано із тим, що кримінальне право України не передбачає такої необхідної дефініції як “договір про визнання вини”. Саме договір про визнання вини є необхідним стимулом для злочинця свідчити про злочинну діяльність організованої злочинної групи.

Таким чином, фактично серед осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві в США, на захист можуть розраховувати тільки переважно свідки, які проходять у справі про злочин, що є резонансним

(тобто зв'язаним з організованою злочинністю, який стосується інтересів держави, окремого штату і т.п.), а також свідки, що сприяють правосуддю і показання яких, є особливо цінними (тобто на підставі яких і ґрунтується обвинувачення).

Важливо зазначити, що такий підхід держави до формування законодавства реально залежить від таких об'єктивних факторів:

1) демократичний стан (розвиток) суспільства;

2) рівень економіки держави.

Це необхідно враховувати і розглядати через призму об'єктивних факторів і ситуації, сформованих на даному історичному етапі в нашій країні, які відрізняються від ситуації в США, що безумовно знаходить висвітлення в національному законодавстві.

Українське законодавство **не пов'язує можливості здійснення захисту потерпілого, свідка або інших учасників кримінального судочинства з цінністю показань**. Такий підхід багато в чому обумовлений сформованою та діючою тривалий час у нашій державі системою правових принципів, які визначають спрямованість, характер підстави й обсяг правового регулювання суспільних відносин. Серед таких принципів, що мають відношення до досліджуваної проблеми та впливають із тексту Конституції України, кримінального та кримінально-процесуального законодавства, можна виділити: настання юридичної відповідальності тільки за конкретне діяння — правопорушення; законність; невідворотність відповідальності за правопорушення та інші. Крім того, до цих факторів належить і раціональна направленість закону, метою якого, окрім захисту життя і здоров'я людини, є розкриття злочину (ст. 2 КПК України).

У Програмі захисту свідків США **сама допомога слідству є основним і головним критерієм для застосування державного захисту** відносно певної особи.

Таким чином, застосування в Україні "привілею свідка" американської програми у такому вигляді, в якому вона існує

на сьогодні, на наш погляд, неможливе, тому що її закріплення в українському законодавстві суперечитиме існуючій в нашій державі системі принципів формування і реалізації прав учасників кримінального судочинства та порушить систему існуючих кримінально-правових відносин. Тому закріплення останнього можливе тільки у випадку перебудування всієї системи правової регуляції кримінально-правових відносин, а також принципів права в цілому та кримінально-процесуального зокрема.

Наступна відмінність положень законодавства США та України щодо забезпечення безпеки учасників судочинства полягає в тому, що система захисту учасників кримінального судочинства в США є багаторівневою, тобто в ній беруть участь як федеральні органи влади, так і органи влади штатів і окремих муніципальних утворень.

Питання про те, кому надати привілейований та доволі дорогий захист держави вирішує генеральний прокурор США. Він може прийняти рішення про захист не тільки свідка та його родини, але і далеких родичів та інших осіб, які зв'язані з ним та безпека яких може опинитися під загрозою після дачі свідком показань [2, 77].

Очевидно, що не сам генеральний прокурор США особисто займається долею кожної людини, яку він постановив захистити програмою. Безпосередньо "технічну" сторону діяльності з реалізації заходів для захисту свідків виконує переважно Служба маршала (судового виконавця) США (The US Marshal's Service), який безпосередньо здійснює заходи, спрямовані на забезпечення безпеки конкретної особи. Житлові приміщення для переселення свідка (іншого учасника процесу), його родини виділяють переважно влади штатів. Органи влади штатів і окремих міст вирішують питання працевлаштування таких осіб, надання їм психологічної й іншої допомоги [6, 5].

Таким чином, як бачимо, для забезпечення безпеки осіб, відносно яких застосовані заходи захисту в рамках відповідної програми, у США діє окрема служба маршалів. Головний маршал США

призначається президентом, підлеглих він набирає особисто, і вони більше ні від кого не залежать.

Такий підхід у виділенні осіб, що забезпечують реалізацію заходів безпеки, в окреме відомство, а також процедура формування останнього видаються об'єктивними і раціональними. Водночас слід зазначити, що в українському законодавстві роль і відповідальність у забезпеченні заходів безпеки учасникам процесу, відносно яких застосовані заходи безпеки, відповідно до частини 3 статті 3 Закону України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь в кримінальному судочинстві”, “покладається за підслідністю на органи служби безпеки або внутрішніх справ, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи”, а заходи безпеки щодо військовослужбовців здійснюються “командирами військових частин” [4].

Крім того, можна відзначити і інші фактори, які перешкоджатимуть реалізації ідей американської програми захисту свідків в Україні [8].

Таким фактором є масштаби нашої країни, які не можна порівнювати з масштабами США. В нашій країні набагато менше міст. Якщо ж відправити свідка в село, його там скоріше знайдуть, що зазвичай пов'язано з особливістю сільської місцевості — проживання на обмеженій території порівняно невеликої кількості людей, які один одного знають, тому чужу людину помітно відразу. Та й чи захоче свідок — мешканець обласного центру (оскільки організовані злочинні групи, як свідчить статистика, діють і скоюють злочини зазвичай на території великих міст), покинувши свою роботу, коло спіл-

кування тощо, виїхати в якусь глибинку, де немає ані роботи, ані комфортних умов для життя? Такому свідку буде набагато простіше та “зручніше” відмовитися від дачі показань.

Інший важливий фактор — реалізація американської програми захисту свідків вимагає значного фінансування. Квартири, переїзд, зміна зовнішності, охорона й інші заходи — для всього цього потрібні гроші. Тому основна проблема для застосування даної програми в Україні звичайно ж — фінансування. Але існує думка, що ця проблема може бути вирішена шляхом зміни системи діючого кримінального покарання. Так, при запровадженні системи обов'язкових штрафів за вчинення будь-якого злочину, можна повністю окупити витрати не лише на програму захисту свідків, а й на інші програми, пов'язані з боротьбою із злочинністю та допомогою потерпілим [10]. Штраф повинен в даному випадку розглядатись як основне, а також як обов'язкове додаткове покарання. При цьому умовою дострокового звільнення, застосування амністії, помилування та звільнення від покарання повинна бути сплата встановленого вироком суду штрафу.

Таким чином, підсумовуючи викладене, можна дійти висновку про те, що в даний час Україна в силу об'єктивних причин не готова до прийняття і реалізації загальнодержавної програми захисту свідків, подібної до моделі Програми, що застосовується в США. Хоча основні риси для розробки, прийняття і застосування подібної програми в Україні вже накреслено.

Список літератури:

1. Нягу Анжела. Защита свидетеля — рассказ об американской практике // <http://www.obozrevateli.md/cgi/article.pl?id=755>.
2. Бастрыкин А.И. Борьба с организованной преступностью в США // Правоведение. — 1992. — № 3.
3. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві // Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття та розслідування злочинів слідчими та оперативними працівниками органів внутрішніх справ / За ред. П.В. Коляди — К., 2004.

4. Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 11. — Ст. 51.
5. Кримінально-процесуальний Кодекс України (станом на 1 січня 2007 р.). — Харків, 2007.
6. *Кондратьев Е.Е.* Пути решения проблемы защиты свидетелей // Право и безопасность — 2004. — № 1.
7. *Новикова М.В.* Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства как гарантия осуществления правосудия в современных условиях: Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. — Челябинск, 2006.
8. *Сильнов М.А.* Защита свидетелей как проблема общественной безопасности // Право и безопасность. — 2002. — № 4.
9. *Фитцджеральд Д.* Программа обеспечения безопасности свидетелей // Правоохранительная деятельность в США. — М., 1998.
10. *Шахрай В.* Захист свідків в кримінальному процесі // Матеріали семінару з питань забезпечення безпеки свідків, організованого Міністерством юстиції США та Міжнародною правоохоронною академією 22–26 січня 2007 р., м. Будапешт. — Західний кур’єр від 28.03.2007 р.
11. United States Federal Witness Protection Program // www.United States Department of Justice.-com.

РЕЗЮМЕ

В статье на основе сравнительного анализа положений законодательства Украины и Программы защиты свидетелей США исследуются вопросы, связанные с возможностью принятия и применения в Украине Программы защиты участников уголовного судопроизводства, аналогичной действующей в странах Европы и США.

SUMMARY

In the article on the base of the analysis of the legal regulations of Ukrainian legislation and the United States Federal witness protection program there are investigating questions of the opportunity of acceptance and adaptation in Ukraine the participants of Criminal Process protection program that is analogous the program of Europe and the USA.

*Рекомендовано кафедрою кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 15.06.07